

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Відстежується процес політичного та збройного протистояння за владу в Подільській губернії в квітні – грудні 1918 р. Досліджується співпраця та конкуренція за здійснення юрисдикції влади в краї між австро-угорською окупаційною та гетьманською адміністраціями. Аналізуються антивладні акції громадянської опозиції, діяльність політичних партій, насамперед, українських соціалістів та більшовиків, направлені на усунення гетьманського режиму від влади.

Ключові слова: *Подільська губернія, гетьманський режим, австро-угорські війська, політичні партії, громадянська опозиція, повстанський рух.*

Боротьба за владу політичних та військових інституцій в добу революції 1917-1921 рр., зокрема, в період Гетьманату П. Скоропадського, займає особливе місце в вітчизняній історії. Регіональні дослідження даної проблеми дозволяють краще зрозуміти локальні особливості процесу означеного протистояння, що сприяє системній дефрагментації подій в загальнодержавному вимірі.

Вагомий внесок в поділлезнавство вніс В. С. Лозовий, який в низці публікацій дає системну характеристику даного періоду [18-21]. А. П. Антонишин фокусує свою увагу на діяльності політичних партій та збройних повстанських угруповань Подільської губернії [1, 2]. Регіональне становлення осередків гетьманського політичного режиму, протистояння інститутів влади антидержавним виступам, персоналії доби досліджують К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко,

О. М. Кравчук, Р. П. Панасюк та ін. [11, 14, 15-17, 22]. Реалії містечкового життя на Поділлі в добу Української революції відстежують О. М. Завальнюк та Ю. Б. Комарніцький [12].

Не дивлячись на солідний доробок, проблема боротьби за владу в Подільській губернії в квітні-грудні 1918 р. залишається відкритою, тож метою даної статті є узагальнення реконструкція воєнно-політичного протистояння за владу в Подільській губернії в добу гетьманату П. Скоропадського шляхом дослідження антирежимної діяльності місцевих осередків політичних партій та громадських організацій, а також співпраці місцевих гетьманської та австро-угорської військової адміністрацій, зокрема, в контексті протистояння за здійснення юрисдикції влади в краї.

29 квітня 1918 р. П. Скоропадський, патрунований командуванням німецьких військ, проголосив себе гетьманом. Ряд службовців УНР в Подільській губернії не визнали легітимності нової влади та закликали до громадянської непокори режиму [14, с. 245].

Ситуацію стабілізувала позиція австро-угорського командування, яке 5 травня 1918 р. публічно визначилось на користь підтримки гетьманського режиму, повідомивши населення Поділля про переслідування виступів проти українського уряду засобом військово-польових судів, що невдовзі було підтверджено як арештами політичних опонентів нової влади, так і придушенням селянських виступів в губернії [6, с. 188].

В загальній масі населення індіферентно поставилось до зміни влади та не стало на захист Центральної Ради, що свідчить про втрату нею соціальної бази. Мали місце лише поодинокі антигетьманські акції [21, с. 276]. Лише з часом, відреагувавши, насамперед, на аграрну політику нового режиму, подоляни місцями проводили збори та приймали резолюції («вироки»), в яких виявляли запізнілу підтримку УНР, протестували проти обрання гетьмана та вимагали

скликання демократичних Українських Установчих зборів, як це мало місце на початку травня в Вінницькому повіті [26, с. 136-137]. В Ольгопольському повіті відбулось побиття місцевими жителями заможних селян, що делегували представників на вибори гетьмана в Києві [19, с. 5].

Зміна влади було негативно протрактована більшістю провідних політичних та громадських сил держави: в першій половині травня 1918 р. відбулись з'їзди УПСФ, УПСР, УСДРП, які засудили факт перевороту. Надалі II-й Всеукраїнський селянський з'їзд (8-10 травня) та IV з'їзд УПСР (13-16 травня) закликали селянство готуватись до збройного повстання, а Всеукраїнський робітничий з'їзд і V з'їзд УСДРП (13-14 травня) своїми резолюціями рекомендували вести легальну політичну боротьбу з новим режимом засобом страйків, агітації, пропаганди [1, с. 240; 3, с. 355].

Першим публічним зібранням, що виступило на підтримку гетьманської влади на Поділлі, був з'їзд хліборобів, що відбувся 9 червня в м. Ольгополі. [1, с. 240].

Протягом травня відбувається зміна губернської адміністрації, при цьому більшість з її складу були колишніми царськими бюрократами консервативних переконань, нерідко одвертими українофобами [15, с. 644]. Використання низкою установ печаток часів імперії з двома орлами, бланків із штампами російською мовою створювало у подолан враження відновлення дореволюційної моделі управління [19, с. 21].

Подільським губернським старостою було призначено С. Кисельова [16, с. 337]. Як зауважує В. С. Лозовий, останній був лібералом, але анархічні прояви населення, статус великого землевласника та тиск панівних верств часто змушували його йти на жорсткі репресії [20, с. 13]. До червня, під особистим куруванням С. Кисельова, було завершено формування губернського апарату державної влади. Проте в реаліях 3,5 тис. її службовців та близько 3 тис.

осіб, залучених до охоронних сотень, не могли забезпечити правопорядок у краї з числом населення більше 4 млн. чол. [14, с. 246; 26, с. 16]. Це обумовило залучення до каральних акцій окупаційних військ – 18 червня 1918 р. С. Кисельов наказав повітовим старостам провести примусове обеззброювання селян, задіюючи збройну підтримку австро-угорців [16, с. 338].

Заходи влади мали тимчасовий ефект. В червні-серпні 1918 р. в Подільській губернії повстанський рух поступався розмаху Київської, Чернігівської, Катеринославської, Харківської губерній, проте з кінця серпня центр селянського збройного протесту перемістився на Поділля та Волинь. Загалом на Поділлі в березні-листопаді 1918 р., за підрахунками С. К. Гуменюка, діяло 194 партизанських та повстанських загони різних політичних кольорів [7, с. 152].

Дестабілізуючим чинником для гетьманського режиму був також страйковий рух робітників, який активізувався внаслідок прийняття низки законів, які істотно обмежували права загалом нечисленного на Поділлі пролетаріату. Затримувались зарплати та зростало безробіття, яке станом на 1 липня сягало 37 300 чол. [7, с. 139; 26, с. 28]. Були розпущені залізничні комітети, заборонено страйки, встановлено адміністративний контроль за діяльністю житлових комісій при обмеженні їх фінансування, збільшено робочий день до 12 годин. Акції протесту пролетаріату нейтралізовувались, зокрема, за допомогою австро-угорців [12, с. 87]. В липні 1918 р. залізничники Проскурова та Жмеринки підтримали Всеукраїнський страйк залізничників. В цьому ж місяці мав місце страйк друкарів у Кам'янці-Подільському [23, с. 63]. В деяких повітових центрах починають створюватись нелегальні збройні робітничі загони, як це мало місце в Балті, де з червня, під прикриттям організації шкіл ліквідації неписьменності, серед робітників (цукерників, шкірників, пекарів) під керівництвом більшовиків засно-

увувались підпільні бойові робочі дружини під загальною орудою Л. Безносова, які потому відіграють ключову роль в поваленні гетьманської адміністрації в місті в кінці листопада 1918 р. [10, арк. 6].

Осередками легальної опозиції гетьманському режиму були місцеві самоврядування. Обирались вони в період революційних перетворень в добу УЦР, тож у складі повітових та волосних народних управ більшість членів складали представники українських лівих соціалістичних партій, а в містах серед гласних міських дум переважали демократично та ліберально налаштовані діячі [20, с. 17]. Головою Подільського губерньського земства 25 квітня 1918 р. був обраний В. Приходько, член УПСР. Станом на 29 квітня 1918 р. губуправа перебувала у Вінниці, незабаром повернулася до Кам'янця-Подільського [15, с. 637]. Прогетьманський «Союз землевласників» неодноразово клопотав перед С. Кисельовим про розпуск губерньської земської управи [15, с. 638].

Останній, аби не викликати відкритого протистояння, застосував практику введення до складу демократично обраних самоврядувань представників прогетьманських сил; повітові старости повсюдно втручались в їх роботу обмежували або забороняли діяльність [20, с. 18].

Прагнучи надати владі більшого авторитету, С. Кисельов вдавався до активізації релігійного чинника задля впливу на свідомість православних жителів губернії. 20 червня 1918 р. він звернувся листом до єпископа Балтського Пимена (Пегова), виконуючого обов'язки єпископа Подільського та Брацлавського, з пропозицією оголосити звернення церкви до вірян з підтримкою П. Скоропадського, а також похвально згадувати ім'я гетьмана при богослужіннях, на що отримав згоду [2, с. 167].

В той же час багато римо-католицького духовенства, за визначенням В. І. Ульяновського, окрім релігійної, виконува-

ли також ідеологічно-пропагандистську функцію пропольського спрямування. До міністерства ісповідань постійно надходила інформація про пропольську агітацію ксьондзів [27, с. 205].

В намаганні розширити соціальну базу режиму, гетьманська адміністрація вдавалась також до експлуатації історичних міфів українського народу: розповсюджувались листівки, які актуалізували позитивний образ інституту гетьманства в творчості Т. Г. Шевченка [19, с. 7].

Політтехнології із застосуванням церкви, історичних сюжетів покликані сприяти зростанню авторитету влади не мали достатнього ефекту: селян, які складали більшість подільської громади, категорично не задовольняла аграрна політика режиму. А карні експедиції із залученням австро-угорських військ несли сільським та містечковим жителям продуктові контрибуції, арешти, тілесні екзекуції, розстріли. В результаті значно посилилась антивладна агітація, відбулось зростання повстанського руху. Протестний потенціал використовувався осередками політичних партій, що прагнули прийти до влади.

Найчисельнішою опозиційною партією на Поділлі була Українська партія соціалістів-революціонерів – напередодні приходу гетьмана до влади, її кількість в губернії складала 811 чоловік, структурованих в 13 партійних осередків (за умови, що точна кількість членів відома лише в 9; всього в Україні нараховувалось 29475 чол. в 285 організаціях) [1, с. 241; 3, с. 504]. Проте гетьманський переворот посилив внутрішній розкол партії на центральну (поміркувану) та ліву течії. Спільно засудивши переворот, поміркувана частина членів партії на Поділлі під ідейним керівництвом Ксендзюка, Бачинського, Д. Зосіматю виступали з критикою діяльності гетьманських органів влади та методів окупаційних військ, проте вважали за необхідне мирне відсторонення гетьмана від влади засобом легальної політичної боротьби з режимом,

зокрема, шляхом участі в роботі новопосталих органів влади. Ця течія українських есерів мала істотну підтримку серед селянства Ольгопільського, Гайсинського, Літинського повітів. В той час ліві українські есери перейшли в крайню опозицію до гетьманського режиму та розпочали проти нього активну агітацію та повстанську боротьбу. Ліві есери мали вплив в Кам'янецькому, Могилів-Подільському, Ямпільському, Брацлавському, Вінницькому, Летичівському, Ольгопільському, Балтському, Проскурівському повітах [1, с. 241].

Повстання 14-24 серпня, очолюване в Могилів-Подільському повіті есером-селянином Пастуховим та військовим комендантом Могилів-Подільського А. Вовком, в Брацлавському повіті – есером І. Бобом знаменували пік діяльності лівих есерів на Поділлі, які переважно контролювали селянсько-повстанський рух в губернії. Завдячували цим вони підтримці Всеукраїнської ради селянських депутатів зокрема, її низових організацій. Проте після жорстокого придушення виступу австро-угорськими підрозділами та державною вартою, покаранні через повішання Пастухова, арешту А. Вовка, організаційний центр есерів перемістився до Кам'янця-Подільського. Тут голова губернської земської управи В. Приходько об'єднав навколо себе близько шестидесяти чоловік (Пашенка, Вороніна, Браницького та ін.) в «Соціалістичне коло», яке зайнялось підпільною агітаційною антигетьманською діяльністю серед селян [1, с. 241; 2, с. 168-169].

В політичному спектрі Поділля були присутні також російські ліві есери, очолювані Петровим та Лайнер-Деревинським. Співпрацюючи з більшовиками, свій вплив вони поширювали на робітників у Жмеринці та Вінниці. Серпневий страйк залізничників відбувся під супроводом, зокрема, і цієї партії, що пропагандистську кампанію будувала на гаслі «Влада революції». Тактично партія сповідувала практику індивідуального терору проти політичних опонентів, проте на Поділлі резонансних акцій вона не провела [1, с. 241-242].

Губернську партійну організацію Української соціал-демократичної робітничої партії очолювали діючий губернський комісар освіти Ю. Щириця та колишній губкомісар УЦР В. Дудич. Партія засудила нелегітимний прихід гетьмана до влади та декларувала легальну опозицію режиму. Істотний вплив ця політична сила мала в Вінницькому, Кам'янецькому, Брацлавському, Літинському повітах [1, с. 242; 22, с. 85].

Ситуативну політику щодо гетьманського режиму вирішила проводити польська община Поділля на об'єднавчому з'їзді у Вінниці 7 липня 1918 р., на якому було обрано голову проводу – С. Стемповського [25]. Польська громада відгукнулася на заклик гетьманських властей про створення добровільних дружин для підтримки правопорядку. Зокрема, в Кам'янці-Подільському створено загін кількістю 150 чол. на чолі з К.Лясковським, який одразу був командирований в Лянцкорунь, Збриж, Оринь. Об'єктивно ці формації, хоч і нечисельні, певний час відігравали роль збройних гарантів гетьманського режиму на місцях [1, с. 243].

Присутність австро-угорських військ протягом короткого часу мінімізувала діяльність більшовиків в губернії. На квітень 1918 р. на Поділлі залишалось кілька дієвих партійних осередків, зокрема у Вінниці, Могильові-Подільському, Проскурові. Певна дезорієнтація владних структур, викликана переворотом у Києві, призвела до їх активізації на місцях, зокрема в Ямпільському повіті, де створенням «загонів самооборони» займався колишній комендант Зимового палацу більшовик Ф. Криворучко [2, с. 165; 26, с. 130]. Захоплення влади в повіті розпочалось з опанування 7 травня повітового центру, після чого південь повіту був охоплений повстанням. Проте до 22 травня воно було нейтралізоване австрійськими частинами, лише невелика частина повстанців відступила в Ольгопільський повіт [23, с. 41; 2, с. 166; 7, с. 143]. Більшовики спромogli-

ся організувати ще декілька виступів, зокрема в м.Тульчині Брацлавського повіту, де під їх орудою 9 травня обрано революційний комітет на чолі з В. Ульріхом, який утримував владу в Тульчині до початку червня [13, с. 633; 23, с. 41].

Значно активізувався осередок більшовиків у Балтському повіті з центром в с.Березівці Мошнягської волості, очолюваний до червня 1918 р. А. Пашкевичем. В червні 1918 р. тут був створений повітовий повстанський комітет на чолі із І. Дячишиним [10, арк. 8]. Протягом весни й літа в лісистому районі навколо с. Березівки І. Дячишин створював партизанські загони, які жили в навколишніх лісах під виглядом лісорубів. При цьому більшовики винищили в навколишніх лісах всіх лісників за «шпигунську діяльність» на користь гетьманців [8, арк. 68]. На кінець вересня під орудою І. Дячишина нараховувалось, за різними даними, від 2 до 4 тисяч повстанців [9, арк. 6; 10, арк. 10]. Характерно, що радянські дослідники зображали червону партизанщину в Балтському повіті як монолітний рух селян повіту, проте загони мали радше місцевий та інтернаціональний склад, в чому переконує аналіз чисельного складу 1-го революційного батальйону, що складався з роти дезертирів, яких зняв з Румунського фронту і привів в березівські ліси фельдфебель Є. Шаповалов; 30 чоловік, що опинились поза законом в Одесі і яких сюди направив відомий більшовицький функціонер А. Трофімов; 100 робітників, котрих більшовицькі агітатори (Н. Нарцов, М. Смільчак) на вербували в Придністров'ї та декількох десятків наймитів з навколишніх сіл. З селян бессарабських та придністровських сіл була створена й кавалерія загону під командуванням І. Кіршула [8, арк. 68, 73].

Загалом, більшовики Поділля влітку поступались українським есерам в масштабах впливу на населення. Для них це був час певної дезорганізації та малочисельності – на липень в губернії нараховувалось 58 комуністів (загалом в Україні – близько 4 тис.). Істотне організаційне значення

для комуністичних осередків України мав I-й з'їзд КП(б) У, який відбувся в Москві 5-12 липня 1918 р. Як правило, дослідники вказують, що Подільську організацію представляли Освальд – від Проскурівського осередку та Снегов – від Вінницького [1, с. 243]. В «Спогадах» балтських партизан, згадуються також місцеві більшовики Ф. Крижанівський та Л. Безносов, яких в червні 1918 р. делегував підпільний ревком в с. Березівці Мошнягської волості [10, арк. 8]. На I-му з'їзді був створений Всеукраїнський Центральний Військово-Революційний Комітет (ВЦВРК) – більшовицький керівний орган з підготовки й проведення повстання робітників і селян України проти австро-німецьких військ і режиму П. Скоропадського та встановлення контролю над територією України на чолі з А. Бубновим (військово-технічну підготовку повстання на місцях з-за кордону спрямовував Головний штаб на чолі з С. Петриковським) [28, с. 664]. Після I-го з'їзду КП(б)У в губернію для підсилення складу партії прибув М. Ткачук [1, с. 243].

З огляду на активізацію антивладних виступів в Київській та Чернігівській губерніях ВЦВРК 5 серпня 1918р. видав наказ №1 про загальне повстання в Україні з метою захоплення влади. Організаційно та чисельно слабка Подільська більшовицька організація здійснила спробу виконати наказ №1. В Могилів-Подільському під керівництвом уповноваженого ЦК КП(б)У П. Полякова був створений штаб повстання, до складу якого входили А. Аркадьєв, П. Врублевський, І. Ільїнський. Проте виступ не мав належної масштабності, навіть більшовики визнали передчасність акції [7, с. 147]. Втрата позицій в губернії більшовиками, яку засвідчила серпнева повстанська кампанія на тлі активності українських лівих соціал-революціонерів, призвела до кадрових чисток в лавах більшовиків: було відкликано голову губерньського осередку П. Полякова, його наступником з 6 вересня став П. Фішер [1, с. 243].

Оргвисновки більшовики робили також 12 вересня у Жмеринці, де відбулась І-а Подільська губернська конференція КП(б)У. Зібрання засвідчило зростання чисельності партії – 20 її делегатів представляли 200 комуністів (всього в губернії, за твердженням К. С. Гуменюка, їх нараховувалось 300 чол.). Було обговорено питання боротьби за владу, обрано підпільні губком партії та штаб партизанського руху на Поділлі на чолі з М. Ткачуком [7, с. 150].

Після II-го з'їзду КП(б)У, що представляв вже близько 4 тис. комуністів України, який відбувся в Москві 17-22 жовтня 1918 р., на Поділля знову було делеговано партійний десант для посилення місцевої організації, серед них – москвич О. Іванов, який влився до Вінницької організації, що в вересні зазнала репресій режиму [7, с. 152]. Арешти більшовицького підпілля державна варта проводила з середини серпня. Так, були, зокрема, заарештовані секретар Подільського губкому партії О. Снегов (Фаліксон), керівник повстанських загонів у м. Вінниці Я. Тимошук та ін. [26, с. 17].

Певну активність в губернії проявляли російські меншовики, центр губернської організації яких був у Вінниці та очолювався адвокатом І. Слуцьким та членами виконкому Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів Шубою та Рабиновичем. РСДРП(м) декларувало лояльне ставлення до гетьманського режиму, оскільки в порівнянні з більшовиками вбачали у ньому менше зло. Меншовицький осередок мав чималий вплив на Вінницькі профспілки [1, с. 243].

Претензії на владу висували також праворадикальні монархічні кола Поділля, які прагнули відновлення «єдиної та неподільної» на чолі з царем Михайлом. В губернії існувало «Общество «Красной точки»» (загальне керівництво якою здійснював Константинов, а членом виконкому від Подільської губернії був І.Советніков). Його

відділи, що за припущеннями Подільського губернського коменданта, складались з «монархічно налаштованих бувших офіцерів російської армії та урядовців-великоросів», були представлені в Брацлаві, Журавлівцях, Рахнах, а центральний осередок перебував у Вінниці. У відозвах та наказах, які поширювались через пошту, виконком організації закликав до збройної нещадної боротьби із «українцями, ляхами, німцями... жидами, які на кожному кроці продають «руський народ»» та до «відродження і укріплення єдиної Росії під главенством Государя-Імператора» [26, с. 104, 123-125]. Вже у вересні, за даними освідомчого відділу Державної варти, «Червона точка» уявляла собою маловпливове нечислене утворення, яке не могло серйозно впливати на перебіг подій [1, с. 244].

Міністр внутрішніх справ Української держави В.Рейнбот в кінці жовтня 1918 р. в доповідній записці з оцінкою політичної ситуації визначив п'ятірку найнебезпечніших для державного ладу партій: РКП(б), КП(б)У, анархістські партії та гуртки, російські та українські ліві есери «як прилягаючі до більшовиків» та праві російські есери (за намагання створити військові організації) [3, с. 348].

24 травня 1918 р. в державі виник Український національно-державний союз (з серпня – Український національний союз) – координаційний центр українських політичних партій, громадських, культурницьких організацій, професійних об'єднань, що перебували у опозиції до гетьманського режиму. Провід УНС прагнув розбудувати загальноукраїнську мережу філій, при цьому на Поділлі вони постали одними з перших. Спочатку осередки виникли в Кам'янці-Подільському та Вінниці, а згодом – в Могилівському, Ямпільському, Літинському та інших повітах. Найчисельнішою була вінницька філія, яка кооптувала до своїх лав членів УПСР, УСДРП, УПСФ, «Просвіти», Подільської спілки вчителів, Централь-

не управління кредитної та споживчої кооперації та інші організації [22, с. 83].

Діяльність філій УНС на місцях, фактично, не виходила за рамки законів: зусилля скеровувались на різного роду протестні петиції, депутації до органів влади стосовно культури, освіти, мови – питань, які в більшості випадків актуалізували «Просвіти» [26, с. 190]. Міністр внутрішніх справ В. Рейнбот не відносив УНС до інституцій, які несуть надзвичайну загрозу режиму [3, с. 348].

Проте погіршення ситуації з дотриманням законності на тлі антигетьманських виступів дала можливість деяким старостам на місцях здійснювати заходи адміністративно-репресивного характеру стосовно філій УНС, «Просвіт», народних бібліотек, які у своїй діяльності виявляли ознаки опозиційності. Намагаючись поставити діяльність громадських організацій під свій контроль та унеможливити антигетьманські виступи, губернські власті запровадили практику проведення зборів «Просвіт» лише за умови обов'язкової присутності представника Державної варти [22, с. 85]. З часом були заарештовані понад 50 українських діячів, переслідувань зазнали члени президії вінницької філії УНС Є. Щириця та П. Відибіда (голова Подільського кредитного союзу) [11, с. 23]. Тоді ж у Вінниці були заарештовані колишні члени Вінницької Ради П. Бунт, Д. Кошмак, С. Мельниченко та М. Козоріс (останній, як галичанин, був переданий австрійцям) [26, с. 17].

Чергова хвиля арештів накрила Поділля в кінці серпня: за наказом міністра внутрішніх справ на місцях затримувались особи, які вважались ворожими до існуючого ладу. Проте заходи були малопродуктивними: дізнання виявляло відсутність вини за затриманими, тож більшість з них звільнялись. Наслідком було обурення населення [20, с. 19].

Репресії породили до життя Меморандум українського громадянства на Поділлі Подільському губернському старості на захист української державності, заявлений С. Ки-

сельову 27 серпня 1918 р. Підписанти вказували на одверті антиукраїнські заходи адміністрації в краї, українофобство осіб, які обіймали відповідальні посади в губернії, репресії проти «національно свідомих синів України», каральні та реквізиційні акції «мадярських військових команд», втручання у справи місцевих самоврядувань та ін. Меморандум підписали: губерніяльний Національний Союз Українців, Подільська Селянська спілка, Подільське товариство «Просвіта», Подільська губерніяльна народна управа, управа Всеподільської учительської спілки, Подільське духовенство на Поділлі, Подільський Союз кооперативних установ, споживчі союзи Поділля. Широка репрезентація суспільних інституцій краю в цьому переліку свідчить про наявність істотної громадянської опозиції режиму в губернії. Проте рекомендації Меморандуму містять лише заяви «про крайню необхідність» коригування дій влади, а не заклики боротьби з нею [26, с. 189–192].

Серпень 1918 р. позначився повсюдним зростанням соціальної напруги. Губернський інформаційний відділ доповідав 12 жовтня 1918 р. С. Кисельову про надзвичайно напружене становище в губернії та прогнозував, що у випадку залишення австрійськими військами Поділля вибухне селянське повстання, яке перекинеться на місто та може мати успіх [26, с. 104; 20, с. 19].

Парадокс ситуації полягав в тому, що між гетьманською адміністрацією та австро-угорським військовим командуванням фактично точилось протистояння за здійснення юрисдикції влади в краї – окупаційні війська, будучи головною підвалиною гетьманського режиму, в той же час складали істотну загрозу останньому, торпедуючи своїми діями його авторитет. Командування нехтувало українською владою, виступаючи з позиції сили вершило розправу згідно своїх наказів та інструкцій й майже не реагувало на протести гетьманських посадовців. Офіцери не повідомляли гетьманські владні структури про свої акції (арешти, обшу-

ки, суди, конфіскації), встановлювали таємне стеження за місцевими адміністраціями, чинили обшуки та реквізиції в українських комендатурах, вилучали зброю та амуніцію й, за свідченнями з місць, поводили себе як завойовники. Повсюдно запроваджувалась система солідарної відповідальності жителів найближчого населеного пункту за злочини, яка передбачала грошову чи продуктову контрибуцію або розстріл заручників [18, с. 187]. З іншого боку, не маючи достатніх репресивних потенцій, органи влади періодично звертались до австро-угорців з проханням заарештувати опозиційних діячів відповідно до поданих списків для здійснення гетьманського правосуддя [20, с. 16].

Підривали авторитет влади також дії поміщиків по залученню окупаційних військ до кампанії «примусу до миру» подільських селян, що мала на меті забезпечити повернення власникам землі, реманенту, майна, а також почасті стягнення компенсаційних виплат, які нерідко відігравали роль «гонорарів» австрійському командуванню за надані послуги [23, с. 104]. Завдячуючи подібним діям народне невдоволення гетьманським політичним режимом мало широку соціальну базу [16, с. 339].

Загалом, за приблизними підрахунками А. П. Антонішина, на Поділлі в тих чи інших формах протесту, зокрема, в повстанському рухові, лише селян взяло участь близько 325- 390 тис. чол. Загальноукраїнський показник складає 2,5- 3 млн. чол., з яких близько 10 тис. осіб притягнуті до такого виду юридичної відповідальності, як примусові роботи на території Австро-Угорщини та Німеччини. Зазнали втрат в Україні у боях із повстанцями й окупанти – близько 30 тис. чол. [2, с. 170].

Показово, що численні протести П. Скоропадського австро-угорському командуванню в Одесі з вимогою припинити карні експедиції, які вбивали клин між владою та селянством, були безрезультатними [2, с. 167].

Одним з чинників стримування боротьби з владою було те, що наростила репресії, подолавши процес становлення в травні-червні, Державна варта. Уряд, з огляду на складну політичну ситуацію, розширив функції цього органу. За ініціативою С. Кисельова, яку підтримали й інші губернські старости, 29 червня 1918 р. були створені губернські освідомчі відділи, головне завдання яких полягало в протидії державним злочинам, фактично – боротьбі з політичною опозицією владному режимові [2, с. 168]. Посилення активності репресивної машини ілюструє О. Кравчук, який приводить порівняльні дані утримуваних в'язнів на Поділлі: на 1.01.1918 р (доба УЦР) – 518 чол.; період гетьманату: 1.07. 1918 р. – 945 чол., 4.11.1918 р. – 1789 чол. Серед загальної кількості арештантів, яка включає й кримінальні елементи, виділяється 608 чол., які затримані вартою протягом червня-листопада саме за антиурядову агітацію [16, с. 339].

Проте це не врятувало гетьманський режим. Його падіння обумовлено непопулярністю внутрішньої політики та прискорене зовнішніми чинниками, пов'язаними з перебігом I світової війни. Революція у Австро-Угорщині кінця жовтня 1918 р. призвела до втрати бойового духу та деморалізації окупаційних військ, які, повторюючи багатонаціональну конфігурацію своєї держави, були «клаптиковими», неоднорідними, що вносило додатковий елемент протистояння, каталізований революційними відцентровими тенденціями. Так, в Могилів-Подільському дійшло навіть до збройних сутичок між угорськими та слов'янськими формаціями [18, с. 189].

Вже з початку листопада австро-угорці масово повертаються на батьківщину, супроводжуючи від'їзд всілякими деструкціями: погромами поміщицьких маєтків, в'язниць, продажем чи обміном зброї тощо. Правопорушення були зафіксовані у Вінницькому, Балтському, Могилів-

Подільському, Летичівському, Ямпільському повітах. С. Кисельов видав наказ українським частинам роззброювати ті частини, що вдавались до правопорушень [17, с. 331].

9 листопада 1918 р. в Подільській губернії, за наказом П. Скоропадського, запроваджується військовий стан. Вся повнота влади передавалася командирі 2-го Подільського корпусу Української Держави, – генералу П. К. Ярошевичу [17, с. 331].

Намагаючись зберегти владу, губернський староста звертався до Києва з проханням прислати на Поділля навіза́мін занархізованих австро-угорських військ німецькі для наведення порядку. 12 листопада він також наказує всім повітовим старостам терміново скликати представництва всіх урядових, цивільних, військових органів влади, залучивши лояльні до себе громадські, національні, політичні організації та прийняти відозви до місцевих територіальних громад із закликом дотримуватись правопорядку, аби не спровокувати прихід інших іноземних військ для наведення ладу в регіонах Української держави [20, с. 21].

13 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський заборонив УНС проводити 17 листопада Український Національний Конгрес, на якому, як він дізнався, планувалось легально позбавити його влади, а днем пізніше проголосив федерацію із небільшовицькою Росією, що форсувало початок антигетьманського повстання [24, с. 305].

Київ одразу ж попередив місцеві власті про можливість виступу. Вже 14 листопада С. Кисельов отримав попередження про очікуваний антигетьманський виступ українських партій. Наступного дня через мирових посередників губернії він закликав населення, насамперед селян, зберігати спокій [17, с. 332].

Директорія задіяла до боротьби за владу колишніх урядовців УНР в губернії, які отримали директиву про організацію повстання та перебирання влади на місцях.

Так, колишній подільський губернський комісар УНР Г. Степура з початком антигетьманського повстання очолював збройні формування в Кам'янець-Подільському повіті, в Гайсинському – А. Волинець. У Вінниці від імені Директорії діяв С. Синявський, успіх якого уможливився переходом на бік повстання генерала П. Ярошевича (теж колишнього начальника 2-го Подільського корпусу Армії УНР в часи Центральної Ради), який 19 листопада телеграфував регіональним відділам УНС про перебирання на себе, іменем Директорії, всієї військової та цивільної влади на Поділлі. П. Ярошевич також відкомандирував під Київ, оточений військами Директорії, кулеметну сотню та команду важкої гармати з особового складу очолюваного ним 2-го Подільського корпусу для боротьби із гетьманськими військами [17, с. 333]. П. Скоропадський потому згадуватиме: «повідомлення з губерній надходили доволі бентежного порядку. Головною неприємною новиною була зрада командира Подільського корпусу, генерала Ярошевича, який перейшов на бік Директорії» [24, с. 310].

На підтримку Директорії у повстанні проти гетьманату скерували єврейські організації лідери Цоалей Ціону Гольдєнман і Ревуцький, які в листопаді прибули в Вінницю [1, с. 242].

Активізувались в умовах наростання боротьби проти гетьманського режиму більшовицькі угруповання. В Летичівському та Літинському повітах з'єднання партизанських загонів під керівництвом Н. Сандлера та М. Ревуцького оголосили про створення Летичівської радянської республіки. В середині листопада силами партизанського з'єднання Д. Туза, Л. Панасюка та С. Шіндера була проголошена Деражнянська радянська республіка [2, с. 170]. В Кам'янець-Подільському повіті постала Янчинецька республіка, голова якої селянин Ф. Іваницький закликав не підкорятись жодній владі [19, с. 17]. Квазидержавні локальні «республіки», які проголошувались в Україні та на Поділлі, були, з одного боку,

результатом цілеспрямованих дій політсил (насамперед, КП(б)У) по виведенню із юрисдикції Української держави певних територій, а з іншого – стихійною спробою частини територіальних громад до самоорганізації на засадах легітимного – в недавньому минулому – гаслі автономізації, захисною реакцією від влади, держави, реквізицій... Подібна тенденція до атомізації подільського соціуму була, за висновком В. С. Лозового, виявом «утопічної вузькорегіональної самосвідомості селян» [19, с. 11].

Характерно, що в умовах антигетьманського повстання більшовики подекуди вимушено пішли на ситуативне визнання адміністрації Директорії, обумовлену «неможливістю боротьби і з гетьманцями, і з Директорією». Так, 30 листопада 1918 р. у залишену гетьманцями Балту ввійшла колона повстанців, очолювана двома вершниками: новопризначеним Директорією повітовим комісаром О. Сікорським та більшовиком-командиром повстанського загону І. Дячишиним. Позиції О. Сікорського та вимушений компроміс І. Дячишина в даному випадку пояснюються наявністю в складі повстанців сильного загону С. Заболотного, сформованого переважно з сільської та містечкової української інтелігенції та заможних селян повіту, які підтримували О. Сікорського – в недавньому минулому авторитетного балтського вкладача приватних українських освітніх курсів І. Жебіна [10, арк. 13; 8, арк. 80].

Перехід основної військової підвалини гетьманського режиму в губернії – 2-го корпусу – на бік повстанців де-факто призвів до втрати юрисдикції губернським старою С. Кисельовим, тож надвечір 20 листопада у Кам'янці-Подільському відбулась мирна процедура передачі службових справ представнику Директорії – Г. Степурі [5]. С. Кисельов невдовзі після переїзду до Проскурова був заарештований за наказом отамана Й. Біденка та ув'язнений в місцевій в'язниці [17, с. 334].

Місцеві відділи УНС під час антигетьманського повстання відіграли істотну роль у встановленні влади Директорії, займаючись інформуванням населення губернії про розпорядження Директорії, агітаційними заходами, друкуванням відозв, наказів, газет, проте не перебирали на себе керівну роль [22, с. 86]. Лише в окремих випадках еволюція УНС в реаліях боротьби за владу призвела до трансформації його філій в тимчасові (на період антигетьманського повстання) суб'єкти адмініюрисдикції: Вінницька філія УНС 19 листопада довела до міського голови Вінниці А.Фанстіля повідомлення, що вона перебирає від імені Директорії всю владу на Поділлі до призначення нової адміністрації. Тут же наказувалось: перебрати владу у повітах та губернії колишнім комісарам Центральної Ради, а де їх нема – головам демократичних народних (земських) управ чи їх заступникам; відновити розпущені гетьманським урядом демократичні (земські) і міські установи, усунувши зі своїх рядів призначенців гетьманського режиму та перевіривши використання ними матеріальних ресурсів. Особливо акцентувалось на неприпустимості пограбувань цивільного населення, військових складів, єврейських погромів, «бо євреї допомагають українцям в Галичині, і у нас на Україні повинні йти разом з нами...». Завізували даний документ члени Президії Вінницької філії УНС: О. Базилевич (голова), Е. Щириця, В. Мачушенко, П. Відибіда, П. Журавель [26, с. 196].

Після перемоги Директорії місцеві філії УНС, кооптувавши значне представництво до органів самоврядування, збереглись аж до поразки Директорії та саморозпуску УНС, як місцеві осередки національно-культурного життя, продовживши зусилля, направлені на українізацію освіти, відродженню культури, проведення різноманітних благодійних акцій тощо [22, с. 86].

В умовах боротьби за владу 20 листопада 1918 р. Директорія оголосила на Правобережній Україні військовий

стан, що передбачав рішуче припинення силою зброї, з розстрілом на місці, всіх виступів проти нового режиму, забороняв контрагітацію, саботаж, грабунки, псування шляхів, засобів зв'язку, пошкодження військового чи державного майна [17, с. 334].

Подільський губернський комісар 21 листопада визначив міру покарання за агітацію проти Директорії: розстріл, арешт на строк до трьох місяців або три тисячі карбованців штрафу [5].

Жорсткі заходи стосовно своїх політичних та військових конкурентів у боротьбі за владу застосовували більшовики: опоненти, в більшості випадків, відразу ж фізично знищувались. Показовими в цьому відношенні були події 29 листопада в м. Балті, де місцеві збільшовизовані робітники-пекарі на чолі з Л. Безносим роззброїли, захопивши зненацька, гетьманський кавалерійський ескадрон, розстріляли 18 офіцерів, а зразу ж потому, після короткого бою оволодівши в'язницею, також розстріляли всю її адміністрацію, звільнили всіх – і політичних, і кримінальних – в'язнів, що мало наслідком масований грабунок міста протягом доби [10, арк. 6].

Отже, доба гетьманату на Поділлі позначилась певною стабілізацією внутрішньополітичної ситуації, а присутність визвольно-окупаційних австро-угорських військ довгий час мінімізувала шанси на виборювання влади всіма антигетьманськими воєнно-політичними формаціями. Існуючий політичний режим для збереження своєї влади використовував комплекс заходів: від експлуатації релігійного чиннику та актуалізації позитивного стереотипу інституту гетьманства до одверто репресивних, каральних акцій, зокрема, за допомогою окупаційної адміністрації, яка перебирала на себе істотну складову здійснення юрисдикції влади в краї.

Проте неприваблива для більшості населення краю соціально-економічна політика, неспроможність проросійської адміністрації гетьманського режиму домовитись з україноцентричною опозицією (через небажання

останньої йти на компроміс), каральні та реквізиційні акції австро-угорських військ, антигетьманська спрямованість більшості політичних партій, насамперед, повстанська боротьба українських соціалістів та патронованих ззовні більшовиків, розвинена громадянська опозиція в губернії, перехід військових формацій краю на бік повстанців, припинення підтримки гетьманської влади внаслідок поразки в I-й світовій війні державами Четверного Союзу призвели до падіння режиму консервативно-авторитарної Гетьманщини та приходу до влади соціалістично-демократичної Директорії.

Lekar A. M.

THE STRUGGLE FOR POWER IN PODIL PROVINCE IN THE TIMES OF SKOROPADSKYI HETMANATE

Summary

The process of the political and military confrontation for power in Podil province in April-December, 1918. The investigation is focused on the collaboration and rivalry for prosecuting jurisdiction of the power over the territories ruled by the Austrian-Hungarian occupation and Hetmanate authorities. The analysis is given to the anti-regime actions of the civil opposition, political parties' activities, particularly, those of Ukrainian socialists and bolshevists, directed on the removal of the Hetmanate administration from the power.

Keywords: *Podil province, Hetmanate regime, Austrian-Hungarian army, political parties, rebel movement.*

БОРЬБА ЗА ВЛАСТЬ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПЕРИОД ГЕТМАНАТА П.СКОРОПАДСКОГО

Реферат

Отслеживается процесс политического и военного противостояния за власть в Подольской губернии в апреле – декабре 1918 г. Исследуется сотрудничество и конкуренция в реализации юрисдикции власти в регионе между австро-венгерской и гетманской администрациями. Анализируются акции гражданской оппозиции и деятельность политических партий, прежде всего, украинских социалистов и большевиков, направленные на ликвидацию гетманского политического режима и смену власти.

Ключевые слова: Подольская губерния, гетманский режим, австро-венгерские войска, политические партии, повстанческое движение.

Джерела та література

1. Антонишин А. П. Діяльність політичних партій на Поділлі в період гетьманату Павла Скоропадського / А. П. Антонишин // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 240–244.
2. Антонишин А. П. Селянсько-повстанський рух на Поділлі (квітень-листопад 1918 року) / А. П. Антонишин // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 165–170.
3. Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і

- національних інтересів. (Політична історія УПСР) / А. Т. Бевз // Монографія. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.
4. Гаврищук А. П. Партизанський рух на Поділлі проти німецько-австрійських окупантів (1918 р.) / А. П. Гаврищук, О. П. Григоренко, В. Й. Бондарчук // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: І. С. Винокур (гол.), М. М. Дарманський, О. М. Завальнюк та ін. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1995. – С. 248-252.
 5. Голос подольской церкви. – 1918. – №32. – 4 грудня.
 6. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. - К.: Наукова думка, 1967. - Т.І, кн.1. – 874 с.
 7. Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. / С. К. Гуменюк // Боротьба за владу Рад на Україні / Ред. кол.: М. І. Супруненко (відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Ю. І. Терещенко. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 138–157.
 8. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.13 П. – Оп. 3. – Спр. 255 (Пашкевич А. С., Попиков Я. С., Смільчак М. П. Про балтських партизан). – 94 арк.
 9. ДАОО. - Ф.13 П. - Оп.3. - Спр. 107 (Дячишина М. К. Про партизанський рух на Балтщині. 1917-1919) – 57 арк.
 10. ДАОО. - Ф.2 П (Спогади). - Оп.1. - Спр. 1347 (Безносов та ін. Збірник спогадів, присвячений 5-й річниці Жовтневої соціалістичної революції на Балтщині). – 25 арк.
 11. Завальнюк К. Життя в ім'я України / К. Завальнюк. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 128 с.
 12. Завальнюк О.М. Подільські містечка в добу

- Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, Ю. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Ред. кол. тому: А. Ф. Олійник, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
 14. Калитко С. Поділля у період гетьманату 1918 року: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації / С.Калитко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. - Вінниця, 2008. – Вип. 13. - С. 244-251.
 15. Кравчук О. М. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) / О. М. Кравчук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 636–648.
 16. Кравчук О. Діяльність С. І. Кисельова на посаді губернського старости Поділля (1918 р.) / О. Кравчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2008. – Вип. 14. – С. 337-340.
 17. Кравчук О. М. Поділля в період повалення влади гетьмана Павла Скоропадського (листопад-грудень 1918 р.) / О. М. Кравчук // Подільська старовина. Науковий збірник. Випуск IV. - Вінниця, 2008. - С. 330-340.
 18. Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу Гетьма-

- нату / В. С. Лозовий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ. – 2003. – Т.11. – С. 186–191.
19. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918р.). Навчально-методичний посібник / В. С. Лозовий. - Кам'янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак М. І.), 2003. – 36 с.
20. Лозовий В. С. Політико-адміністративні заходи Подільського губернського старости С.Кисельова по стабілізації ситуації на селі (1918 р.) / В.С.Лозовий // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 2 . – С. 12–22.
21. Лозовий В. С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.) / В. С. Лозовий // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відповід. редактор), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. – С. 273–280.
22. 22. Панасюк Р. П. Створення та діяльність філій Українського національного союзу на Поділлі (1918–1919 рр.) / Р. П. Панасюк. / Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 37. – С. 82–87.
23. 23. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 р.). Документи й матеріали. – Вінниця: Вінницьке книжково – газетне видавництво, 1959. – 488 с.

24. 24. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Наукове видання // Ред. кол.: Я. Пеленський (гол. ред.), Л. Білас, Г. Боряк, К. Вислобоков. – Київ – Філадельфія: АТ «Книга», 1995. – 493 с.
25. 25. Слово Подолии. – 1918. – 11 липня.
26. 26. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упорядн. К. Завальнюк, Т. Стецюк. – Вінниця: О. Власик, 2008. – 208 с. + 8 іл.
27. 27. Ульяновський В. І. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
28. 28. Щусь О. Й. Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України – Київ: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл.

Лобан А. А.

УДК 94(477.74):930.25:355.426(=162.1)“1863”

«ПОШУКИ ВІДЬОМ» ЧИНОВНИКАМИ НОВОРОСІЙСЬКОГО І БЕССАРАБСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА НАПЕРЕДОДНІ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863 р. (за матеріалами державного архіву Одеської області)

У статті розглядаються питання становища польського населення у новоросійському і бессарабському генерал-губернаторстві під час Січневого польського повстання 1863 р. З'ясовані основні аспекти внутрішньої політики місцевої адміністрації щодо поляків та чинники, які впливали на неї.

Ключові слова: польське населення, новоросійське і бессарабське генерал-губернаторство, Січнєве повстання 1863 р.